

ELŻBIETA EJANKOWSKA

Uniwersytet Rzeszowski

KILKA UWAG NA TEMAT G.1,190

Prawo rzymskie prywatne uznawało autonomię prywatną kobiety dojrzałej *sui iuris* jako osoby, która dokonując czynności prawnych, kształtuje swoimi decyzjami własne stosunki prawne¹. Jednocześnie *ius civile* zawężało zakres tej autonomii, a instytucją, która ograniczała kształtowanie ich stosunków prawnych, była opieka nad kobietami, znana już w dobie Ustawy XII tablic².

We fragmencie swoich *Institutiones* dotyczącym opieki testamentowej Gaius mówi następująco:

G.1,144: *Veteres enim voluerunt etiamsi feminae perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse.*

G.1,145: *Loquimur autem exceptis virginibus vestalis, quas etiam veteres in honores sacerdotii liberas esse voluerunt. Itaque etiam lege XII tabularum cautum est*³.

¹ Na temat autonomii prywatnej i jej zasięgu w konkretnym systemie prawnym por. A. WOLTER, J. IGNATOWICZ, K. STEFANIUK, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 251-252, wraz z podaną tam literaturą. O zasadzie autonomii woli stron, *ibidem*, s. 33. Por. też Z. RADWAŃSKI, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2004, s. 18.

² Przyjmuje się, że początki tej instytucji sięgają *leges regiae*, Plutarch., Numa 10. Na ten temat por. G. FRANCIOSI, *Famiglia e persone in Roma antica. Dall'eta arcaica al Principato*, Torino 1989, s. 91.

³ Por. Tab. 5,1, (Gaius 1,144-145) w M. ZABŁOCKA, J. ZABŁOCKI, *Ustawa XII Tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienie*, Warszawa 2003, s. 31-32: *Veteres – voluerunt*

Jurysta przedstawia tu stanowisko przodków, którzy chcieli, aby kobiety, chociaż byłyby pełnoletnie, pozostawały pod opieką z powodu *animi levitatem*. Wydaje się, że najtrafniej należy tłumaczyć ten termin jako brak roztropności⁴. W kolejnym fragmencie Gaius wyjaśnia, że opieka nie dotyczyła Westalek, ponieważ przodkowie zdecydowali, aby były wolne z powodu ich godności kapłaństwa. Tak bowiem postanowione zostało w Ustawie XII tablic.

Jedną z przyczyn ustanowienia opieki nad kobietami już we wczesnym prawie rzymskim było pozbawienie ich uprawnień w życiu publicznym, brak zdolności procesowej zarówno w *legis actio*, jak i *iudicium legitimum*⁵. Jednak głównym celem tego rodzaju pieczy, zarówno w dobie Ustawy XII Tablic, jak i w czasach późniejszych, była kontrola nad prowadzeniem działalności gospodarczej przez kobiety, co miało zabezpieczyć interesy majątkowe ich spadkobierców⁶. Instrumentem tej kontroli było udzielanie zgody na dokonywanie przez kobietę dojrzałą *sui iuris* czynności prawnych, których skutki miały istotny wpływ na jej położenie majątkowe; *interpositio auctoritatis* tutora było konieczne dla ważności zawieranych przez nią – zazwyczaj – formalnych aktów prawnych. Należały do nich: zaciąganie zobowiązań, przenoszenie własności na *res Mancipi*, udzielanie zgody na pozostawanie swojej wyzwoleńcy w *contubernium* z cudzym niewolnikiem, ustanawianie posagu,

feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse; – exceptis virginibus Vestalibus, quas – liberas esse voluerunt: itaque etiam lege XII tab. cautum est: Przodkowie chcieli, aby kobiety, nawet jeśli są dojrzałe, z powodu lekkomyślności znajdowały się pod opieką... z wyjątkiem dziewic westalskich, co do których... chcieli, aby były wolne [od opieki]; zatem i to także zostało postanowione w Ustawie XII Tablic.

⁴ Por. s.v. *levitas animi*: A. FORCELLINI, *Totus Latinitatis Lexicon*, Prati 1868-1875, III, s. 66-67; *Słownik łacińsko-polski*, red. B. KRUCZKIEWICZ, Lwów-Warszawa 1925, s. 484; J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 569.

⁵ W. KOZUBSKI, *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*, Kraków 1922, s. 3-4; J.F. GARDNER, *Being a Roman Citizen*, London 1993, s. 88 i n.; Por. też M. ZABŁOCKA, *Przemiany prawa osobowego w dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987, s. 101; K. JEŻ, *Obywatelka rzymska ułomną osobą fizyczną*, «Studia Prawnoustrojowe» 7/2006, s. 157-168.

⁶ Na ten temat por. M. ZABŁOCKA, *Przemiany...*, s. 103.

wyzwalanie własnych niewolników, poręczanie za cudzy dług, przyjęcie spadku, sporządzenie testamentu⁷. Katalog czynności, dla ważności których opiekun kobiety musiał wyrazić zgodę, wskazuje, że autonomia prywatna kobiet pozostających pod opieką była znacznie ograniczona, a to oznaczało zmniejszenie ich udziału w społecznych formach wymiany dóbr i usług. Czy taka regulacja prawna była adekwatna do pozycji społeczno-gospodarczej, którą kobiety zajmowały w czasach, gdy Gaius pisał swoje dzieło (około 160 r. n.e.), i jak praktycznie funkcjonowała w tym okresie piecza nad kobietami? Odpowiedź na to pytanie znajdujemy w wielu opracowaniach romanistycznych poświęconych badaniom nad *tutela mulierum* i jej ewolucją, a najbardziej wnikliwa analiza przemian, którym podlegała ta instytucja, zawarta jest w monografii Marii Zabłockiej⁸. Nie oznacza to jednak, że dla prowadzących badania nad rolą, jaką kobiety rzymskie odgrywały w obrocie prawnogospodarczym okresu pryncypatu nie pozostała jeszcze pewna – być może skromna – przestrzeń badawcza. I dlatego wydaje się zasadne ponowne rozważenie jednego z fragmentów Instytucji Gaiusa dotyczącego opieki (jakkolwiek analizowanego przez badaczy zajmujących się tematyką pieczy nad kobietami) ze względu na szczególnie bogatą treść, jaką zawiera to źródło:

G.1,190: *Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur; nam quae vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera. Mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant et in quibus causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam, saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur.*

Wydaje się – mówi jurysta – że za tym, aby kobiety dojrzałe *feminae perfectae aetatis* pozostawały pod opieką, zazwyczaj (*fere*) nie

⁷ A. WATSON, *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1967, s. 152-154, wraz z podanymi tam źródłami. Por. też W. WOŁODKIEWICZ, M. ZABŁOCKA, *Prawo rzymskie. Instytucje*⁶, Warszawa 2014, s. 114-115; W. DAJCZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2014, s. 235;

⁸ M. ZABŁOCKA, *Przemiany...*, s. 101-118, wraz z podanymi tam źródłami i literaturą. Por. też G. FRANCIOSI, *op. cit.*, s. 36.

przemawiał żaden ważny argument. Ta fraza tekstu może budzić pewne wątpliwości co do jej interpretacji. Jak słusznie zauważa M. Zabłocka, która zwraca uwagę na użycie przez jurystę formy gramatycznej *infinitivi perfecti activi*, odnosi on swą opinię nie tylko do czasów mu współczesnych, ale też do przeszłości⁹. Zastanawiające jest tu jednak użycie przysłówka *ferē*. W tłumaczeniach lub interpretacjach omawianego tekstu znaczenie tego słowa jest marginalizowane lub pomijane. C. Kunderewicz tłumaczy całą frazę *ferē nulla pretiosa ratio*, jako „żadne bodaj liczące się uzasadnienie”, co nie oddaje w pełni sensu wypowiedzi Gaiusa¹⁰. W. Rozwadowski – w swoim tłumaczeniu – pomija słowo *ferē*¹¹. M. Zabłocka również nie uwzględnia znaczenia tego przysłówka w swojej interpretacji G.1,190¹². R. Vigneron i J.F. Gerkens, w artykule *The Emancipation of Woman in Ancient Rome*¹³, opierają się na tłumaczeniu autorstwa M.R. Lefkowitz i M.B. Fanta, które zamieścili oni w swojej pracy *Women's Life in Greece and Rome*¹⁴. Całe wyrażenie *ferē nulla pretiosa ratio* tłumaczone jest przez nich dość ogólnie: *no very worthwhile reason*¹⁵. J. F. Gardner¹⁶ i G. Franciosi¹⁷ w analizach omawianego fragmentu pomijają użycie tego przysłówka. Nie wydaje się to słuszne, gdyż uwzględnienie słowa *ferē* w interpretacji G. 1, 190 rozszerza treść zawartą w tym przekazie. Wydaje się, że najtrafniej przysłówek ten należałoby tłumaczyć jako „zazwyczaj”¹⁸. Jeżeli przyjmiemy, że

⁹ M. ZABŁOCKA, *Przemiany...*, s. 110.

¹⁰ C. KUNDEREWICZ, *Gaius, Instytucje*, tłum. i wstęp C. KUNDEREWICZ, oprac. J. REZLER, Warszawa 1982, s. 113.

¹¹ W. ROZWADOWSKI, 'Gai Institutiones'. *Instytucje Gaiusa. Tekst i przekład*, Poznań 2003, s. 37.

¹² M. ZABŁOCKA, *Przemiany...*, s. 110.

¹³ VIGNERON, J.F. GERKENS, *The Emancipation of Woman in Ancient Rome*, «RIDA» 4/7/2000, s. 114

¹⁴ M.R. LEFKOWITZ, M.B. FANT, *Women's Life in Greece and Rome*, Baltimore 1992.

¹⁵ *Ibidem*, s. 112.

¹⁶ J. F. GARDNER, *Being...*, s. 90.

¹⁷ G. FRANCIOSI, *op. cit.*, s. 92. Por. też źródła i literaturę tam podaną, przyp.157, s. 92.

¹⁸ Por. s. v. *ferē*: A. FORCELLINI, *Lexicon...*, II, s. 451; H. HEUMANN, E. SECKEL, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz 1958, s. 211; J. SONDEL, *Słownik...*,

tekst Gaiusa dotyczy tylko kobiet wolno urodzonych¹⁹, to widzimy, że prawnik nie wyklucza kategorycznie ustanawiania opieki w każdym przypadku. Użycie słowa *fere* wskazuje bowiem, że według niego mogły zaistnieć sytuacje, kiedy powołanie opiekuna było zasadne. Następnie podaje on w wątpliwość to, czym powszechnie uzasadnia się konieczność ustanawiania *tutela mulierum*. A uzasadnia się tym, że kobiety z powodu zmienności ich usposobienia często ponoszą szkodę i dlatego słuszne było, aby kierowało nimi upoważnienie opiekuna. Ten argument jest – według Gaiusa – bardziej pozorny aniżeli prawdziwy. W dalszej części tekstu prawnik uzasadnia swoje stanowisko w sposób następujący: kobiety, które są dojrzałe, same prowadzą swoje sprawy, a w niektórych przypadkach opiekun udziela swojego upoważnienia dla zachowania pozorów, często nawet opiekun wbrew swojej woli jest zmuszany przez pretora do udzielenia upoważnienia.

Należy zauważyć, że Gaius – zbliżając się do końca swojego wykładu, w którym omawia pieczę nad kobietami, wraca do argumentu, który leżał u podstaw jej ustanowienia, tj. *levitas animi*, czyli brak roztropności (G.1,144). Prawnikiem zaznacza jednak, że nadal istnieje powszechne przekonanie (*nam quae vulgo creditur*), iż z powodu tej cechy osobowości kobiet są one często oszukiwane i dlatego słuszne było, aby uzależnić je (przy zawieraniu czynności prawnych) od zezwolenia opiekunów.

Fraza *nam... creditur*, którą prawnik rozpoczyna drugą część zdania, wskazuje wyraźnie, że w czasach mu współczesnych, w społeczeństwie rzymskim nadal utrzymywało się stereotypowe postrzeganie kobiet jako osób, którym można przypisać brak roztropności. Jest to zadziwiające, gdyż w II w. n.e. znaczna część rzymskich kobiet jako beneficjentki kolejnych aktów prawnych nie podlegała już pieczy opiekunów²⁰. Temu stereotypowi Gaius kategorycznie się sprzeciwia. Twierdzi bowiem, że uzasadnianie słuszności udzielenia kobietom przyzwolenia opiekuna na

s. 377 (p. 3); *Słownik łacińsko-polski*. Według słownika H. MENEGGO i H. KOPII, oprac. K. KUMANIECKI, Warszawa 1982, s.210 (p.2).

¹⁹ Takie stanowisko zajmuje A.J.B. SIRKS, *A Favour to rich Freed Women (libertinae) in 51 A.D. On Sue. Cl. 19 and the 'Lex Papia'*, «RIDA» 27/1980, s. 291.

²⁰ M. ZABŁOCKA, *Zanikanie instytucji 'tutela mulierum' w prawie rzymskim*, «Prawo Kanoniczne» 30.3-4/1987, s. 239-252, wraz z podanymi tam źródłami i literaturą.

dokonywanie czynności brakiem roztropności (*levitas animi*) wydaje się argumentem bardziej pozornym aniżeli racjonalnym (*magis speciosa videtur quam vera*). Swoje stanowisko Gaius wyjaśnia w następnym zdaniu. Według niego kobiety dojrzałe same we własnym interesie prowadzą swoje sprawy (*Mulieres enim... ipsae sibi negotia tractant...*). Z czego może wynikać tak pozytywna ocena udziału kobiet rzymskich w niezwykle skomplikowanym obrocie prawno-gospodarczym, który miał miejsce w czasach, w których jurysta pisze swój podręcznik?²¹ Odpowiedź na to pytanie nie wydaje się trudna. Taka opinia może wynikać tylko z obserwacji ekonomicznej sfery życia codziennego, w której kobiety odgrywały coraz większą rolę²². Niewątpliwie na stopniowe zwiększanie się ich samodzielności gospodarczej duży wpływ miały regulacje prawa pretorskiego, którego czynności dokonywane przez kobiety dojrzałe *sui iuris* były skuteczne bez zgody opiekuna; wystarczało, że samodzielnie złożyły oświadczenie woli²³. Należy bowiem pamiętać,

²¹ O sytuacji społeczno-gospodarczej w okresie pryncypatu piszą: M. JACZYŃSKA, *Historia Starożytnego Rzymu*, Warszawa 1987, s. 259 i n.; M. CARY, H.H. SCULLARD, *Dzieje Rzymu od czasów najdawniejszych do Konstantyna Wielkiego*, przekład J. SCHWAKOPF, Warszawa 1992, II, s. 122 i n.; G. ALFÓLDY, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, przekład A. GIERLIŃSKA, Poznań 1998, s. 533 i n.; Według wyżej wymienionych historyków I i II wiek pryncypatu charakteryzowały się wysokim poziomem rozwoju gospodarczego. Odmienny pogląd prezentuje F. DE MARTINO, *Storia della costituzione Romana*, IV.1, Napoli 1962, s. 279 i n., który uważa, że starożytni autorzy zbyt optymistycznie oceniali rozwój gospodarki rzymskiej w czasach pryncypatu; zwraca on uwagę zwłaszcza na słaby rozwój produkcji przemysłowej i niedostateczną produkcję zboża. Na temat wysokiej dynamiki obrotu handlowego w okresie wczesnego cesarstwa por. P. HUVELIN, *Etudes d'histoire du droit commercial Romain*, Paris 1929, s. 39 i n.

²² Tematyka udziału kobiet w życiu gospodarczym okresu pryncypatu (a nawet już ostatniego wieku republiki) była w ostatnich latach przedmiotem licznych opracowań dokonanych przez autorów, którzy podjęli się analizy materiału źródłowego dotyczącego aktywizacji ekonomicznej kobiet rzymskich. Por. np.: S. TRIEGGIARI, *Jobs for Women*, «AJAH» 12/1976, s. 76-104; EADEM, *Lower Class Women in the Roman Economy*, «Florilegium» 1/1979, s. 65-86; J.F. GARDNER, *Woman in Roman Law and Society*, London-Sydney 1986, s. 233-255; O kobietach pochodzących zarówno z klas wyższych, jak i niższych, które prowadziły własne przedsiębiorstwa lub innego rodzaju niezależną działalność gospodarczą, pisze O. ROBINSON, *The Status of Women*, «The Juridical Review» 2/1987, s. 161.

²³ Por. M. ZABŁOCKA, *Zanikanie instytucji...*, s. 244.

że Gaius żyje w epoce szybkiego rozwoju gospodarczego wzrastającego podziału pracy i stale rozszerzającego się rynku konsumpcyjnego. Widzi zatem, że praktyka życia codziennego w okresie pryncypatu wykracza poza sztywne ramy regulacji *ius civile* odnoszących się do sytuacji prawnej kobiet *sui iuris*.

Następnie należy uważnie przyrzeć się frazie końcowej fragmentu:... *et in quibus causis... praetore cogitur*. Zawarta jest w niej bardzo ważna informacja o tym, jak faktycznie funkcjonowała opieka nad kobietami w II w. n.e. Otóż zdaniem Gaiusa opiekun kobiety pełnoletniej w niektórych sprawach udziela przyzwolenia tylko dla pozorów, a co więcej, często ten, który udziela przyzwolenia do zawarcia czynności prawnej, jest zmuszany przez pretora do czynienia tego wbrew swej woli. Widzimy zatem słabość pozycji tutora, która powodowała, że *tutela mulierum* zdecydowanie traciła na swoim znaczeniu. Powodowało to dysonans między celem tej regulacji prawnej a praktyką jej stosowania.

Można zastanowić się, dlaczego i w jakich okolicznościach zgoda opiekuna stała się już tylko formalnością. Otóż od czasu uchwalenia *lex Claudia*²⁴ kobiety wolnourodzone nie podlegały opiece ustawowej agnatów, a tylko oni byli zainteresowani kontrolą prowadzenia działalności gospodarczej przez kobiety, gdyż dziedziczyli po nich beztestamentowo. Trudno natomiast byłoby oczekiwać takiego zaangażowania od opiekuna testamentowego (*tutor testamentarius*) lub ustanowionego na podstawie zarządzenia władzy (*tutor dativus*). Ponadto tak powoływani tutorzy mogli być zmuszani do udzielenia zgody na dokonanie czynności przez podlegającą opiece, o czym mówi Gaius w końcowym fragmencie swojej wypowiedzi (*saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur*)²⁵. Jakkolwiek ten ostatni mógł być ustanowiony tylko na wniosek kobiety i dlatego, jak słusznie zauważa M. Zabłocka, mogły zdarzać się sytuacje, że kobieta nie dokonywała czynności, które wymagały *auctoritas tutoris*, a zatem mogła przez całe swoje życie pozostawać bez opiekuna²⁶. Jednak jeżeli odniesiemy to do kobiet wolnourodzonych w czasach Gaiusa,

²⁴ Na temat *lex Claudia*, przyczyn i okoliczności jej uchwalenia por. M. ZABŁOCKA, *Przemiany...*, s. 106i n., wraz ze źródłami i podaną tam literaturą.

²⁵ Por. G. FRANCIOSI, *op.cit.*, s. 92.

²⁶ M. ZABŁOCKA, *Zanik instytucji...*, s. 244.

wyduje się, że w takiej sytuacji prawnej mogły znajdować się tylko Rzymianki, które nie były właścicielkami rzeczy należących do kategorii *res Mancipi* lub nie dokonywały czynności, których przedmiotem były te rzeczy. W żadnym razie bez opiekuna nie mogły pozostawać kobiety, które osiągnęły wysoki status ekonomiczny i brały aktywny udział w obrocie prawnogospodarczym²⁷. I tu należy zwrócić uwagę na bardzo istotny fakt: w zachowanym materiale źródłowym nie ma żadnego przekazu o akcie prawnym, który znosiłby możliwość ustanawiania tego rodzaju opieki nad kobietami wolno urodzonymi. Zważywszy, że Gaius używa formy *indicativus praesentis activi* (*tractant, interponit, cogitur*), aby poinformować nas o działalności kobiet i roli opiekuna, można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że ta część jego wypowiedzi dotyczy czasów mu współczesnych. Zapewne około połowy II w. n.e. ta grupa kobiet nie była już zbyt liczna, gdyż wiele z nich uwalniało się spod opieki na podstawie *ius trium liberorum*²⁸. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na trafne spostrzeżenie R. Vigneron i J.F. Gerkensa, że wprowadzenie przez Augusta przywileju *ius trium vel quattuor liberorum* oznaczało pożegnanie się z poglądem *veteres*, iż uzasadnieniem dla ustanawiania opieki nad kobietami jest *levitas animi*²⁹. A zatem ten argument, który Gaius uważa za bardziej pozorny niż prawdziwy, został podważony – jakkolwiek pośrednio – już w ustawodawstwie Augusta.

Nie ulega wątpliwości, że proces zanikania instytucji, jaką była *tutela mulierum* – w odniesieniu do kobiet wolnourodzonych nasilił się od czasu uchwalenia *lex Claudia*. M. Zabłocka, która poddaje egzegezie wiele fragmentów z Instytucji Gaiusa, jak też inne źródła prawnicze i nieprawnicze dotyczące opieki nad kobietami, a w tym również tekst analizowany w niniejszym opracowaniu, dochodzi do konkluzji, że kolejne akty prawne spowodowały całkowity zanik *tutela mulierum* nad *feminae ingenuae*³⁰. Jest to pogląd dobrze ugruntowany w literaturze

²⁷ Por. literaturę podaną wyżej, przyp. 15.

²⁸ Na temat *ius trium liberorum* por. M. ZABŁOCKA, 'Ius trium liberorum' w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej, «Prawo Kanoniczne» 29.1-2/1986, s. 243-264, wraz z powołanymi tam źródłami i literaturą; O. ROBINSON, *op. cit.*, s. 152-157.

²⁹ R. VIGNERON, J.F. GERKENS, *op. cit.*, s. 113.

³⁰ M. ZABŁOCKA, *Przemiany...*, s. 111-112.

tematu³¹. Niemniej analiza gramatyczna rozważanego tu fragmentu Gaiusa może wskazywać, że około drugiej połowy II w. n.e. mogła pozostać – jakkolwiek już nieliczna – grupa kobiet wolnourodzonych, dla których ustanowiany był opiekun testamentowy lub *tutor dativus*.

KILKA UWAG NA TEMAT G. 1, 190

Streszczenie

Przedmiotem rozważań autorki jest fragment pochodzący z Instytucji Gaiusa. Jurysta kwestionuje w nim pogląd *veteres*, którzy uważali, że dojrzałe kobiety *sui iuris* powinny pozostawać pod opieką z powodu *levitas animi* (braku roztropności). W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że Gaius patrzy na *tutela mulierum* z perspektywy historycznej i w swoim wykładzie na temat tej instytucji informuje o zaniku opieki nad kobietami, zwłaszcza nad kobietami wolnourodzonymi. Jednak analiza gramatyczna tekstu (G. 1,190) wskazuje, że w okresie, w którym prawnik pisał swój podręcznik, mogły zdarzać się sytuacje, w których opieka testamentowa lub sądowa była ustanawiana również dla *ingenuae*.

SOME GENERAL COMMENTS ON G. 1, 190

Summary

The subject of my paper is a passage from the *Institutes* of Gaius challenging the view of the *veteres* that adult women *sui iuris* should continue to have a legal guardian responsible for them because of their *levitas animi* (lack of prudence). It is assumed in the literature that Gaius was looking at *tutela mulierum* from a historical perspective, and that he said that the institution of tutelage over women, especially freeborn women, had been abolished. However, the grammatical analysis of the text (G. 1,190) indicates that in the period when the Gaius wrote his work

³¹ *Ibidem*, s. 116-118, przyp. 63-65. Tak też G. FRANCIOSI, *op.cit.*, s. 92.

there were situations in which testamentary or judicial tutelage could arise for *ingenuae* as well.

Słowa kluczowe: *tutela mulierum*; kobiety *sui iuris*; autonomia prywatna; Gaius; rozwój gospodarczy.

Keywords: *tutela mulierum*; women *sui iuris*; private autonomy; Gaius; economic growth.

Bibliografia

- ALFÖLDY G., *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, przekład A. GIERLIŃSKA, Poznań 1988.
- CARY M., SCULLARD H.H., *Dzieje Rzymu. Od czasów najdawniejszych do Konstantyna Wielkiego*, przekład J. SCHWAKOPF, II, Warszawa 1992.
- DE MARTINO F., *Storia della costituzione romana*, IV.1, Napoli 1962.
- FORCELINI A., 'Totus Latinitatis Lexicon', I-VI, Prati 1868-1875.
- FRANCIOSI G., *Famiglia e persone in Roma antica. Dall'eta arcaica al principato*, Torino 1989.
- GARDNER J.F., *Being a Roman Citizen*, London 1993.
- GARDNER J.F., *Women in Roman Law and Society*, London-Sydney 1986.
- HEUMANN H., SECKEL E., *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz 1958.
- HUVELIN P., *Etudes d'histoire de droit commercial romain*, Paris 1929.
- JACZYŃSKA M., *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa 1982.
- JEŻ K., *Obywatelka rzymska ułomną osobą fizyczną*, «Studia Prawnoustrojowe» 7/2006, s. 157-168.
- KOZUBSKI W., *Opieka na kobietami w prawie rzymskim*, Kraków 1922.
- KUNDEREWICZ C., *Gaius, Instytucje*, tłum. i wstęp C. KUNDEREWICZ, oprac. J. REZLER, Warszawa 1982.
- RADWAŃSKI Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2004.
- ROBINSON O., *The Status of Woman in Roman Private Law*, «The Juridical Review» 2/1987, s. 143-162.
- ROZWADOWSKI W., 'Gai Institutiones'. *Instytucje Gaiusa. Tekst i przekład*, Poznań 2003.
- SIRKS A.J.B., *A Favour to Rich Freed Woman (libertinae) in 51 A.D. On Suet. CL 19 and the Lex Papia*, «RIDA» 27/1980, s. 283-297.
- Słownik łacińsko-polski. Według słownika H. MENGEGO i H. KOPII*, oprac. K. KUMANIECKI, Warszawa 1982,

- SONDEL J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
- TREGGIARI S., *Lower Class Woman in the Roman Economy*, «Florilegium» 1/1979, s. 65-86.
- TREGGIARI S., *Jobs for Woman*, «AJAH» 12/1976, s. 76-104.
- VIGNERON R., GERKENS J.F., *The Emancipation of Women in Ancient Rome*, «RIDA» 47/2000, s. 107-121.
- WATSON A., *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1967.
- WOLTER A., IGNATOWICZ J., STEFANIUK K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2009.
- WOŁODKIEWICZ W., ZABŁOCKA M., *Prawo rzymskie. Instytucje*⁶, Warszawa 2014.
- ZABŁOCKA M., 'Ius trium liberorum' w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej, «Prawo Kanoniczne» 29.1-2/1986, s. 243-264.
- ZABŁOCKA M., *Przemiany prawa osobowego w dynastii julijsko-klaudyjskiej*, rozprawa habilitacyjna, Warszawa 1987.
- ZABŁOCKA M., *Zanikanie instytucji 'tutela mulierum' w prawie rzymskim*, «Prawo Kanoniczne» 30.3-4/1987, s. 239-252.
- ZABŁOCKA M., ZABŁOCKI J., *Ustawa XII Tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienie*, Warszawa 2003.